

BOLALAR ADABIYOTIDA BOLA OBRAZINING IMLIY-NAZARIY MUAMMOLARI

Qodirjonova Iqbola Bahodir qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

nizamovaiqbola@yandex.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada jahon adabiyotshunoslikda "bola" obrazi tahlil qilinib, obrazning tadrijiy takomili, o'rganilganlik darajasi qisqacha yoritiladi va ilmiy-nazariy muammolar aniqlanadi.*

***Kalit so'zlar:** Bolalar adabiyoti, bola obrazi, obrazning tadrijiy takomili, obrazning genezisi, idividuallashtirish, ilmiy-nazariy muammo.*

***Annotation:** In this article, the image of "child" in world literature is analyzed, the gradual improvement of the image, the level of study is briefly covered, and scientific and theoretical problems are identified.*

***Key words:** Children's literature, child image, gradual improvement of image, genesis of image, individualization, scientific-theoretical problem.*

Inson dunyoga kelibdiki farzandlari, kelajak avlodi aqlli, kuchli va baxtli bo'lishi uchun xarakat qiladi ya'ni o'z naslini munosib tarbiyalash vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Shu boisdan bolani barkamol tarbiyalash uchun adabiyotga ma'anviy extiyoj paydo bo'lgan. Badiiy adabiyot esa bu vazifani obrazlar vositasida amalga oshiradi ya'ni yosh kitobxonlar o'zlariga o'xshash asar qahramonlar siyomosidagi yaxshi va yomon fazilatlarini aniqlaydilar, xatti harakatlariga baho beradilar.

“Bolalar adabiyoti” degan tushuncha fanga so‘nggi yuz yilliklarda kirib kelgan bo‘lsa-da, uning namunalari umumadabiyotning ajralmas qismi sifatida xalq og‘zaki ijodida avvaldan mavjud bo‘lgan. Bolalar adabiyotidagi eng yorqin obraz “bola” obrazi bo‘lib, uni qiyosiy aspektda tahlil qilish hozirgi adabiyotshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bola obraziga to‘xtalishdan oldin “obraz” atamasiga ta’rif berib izohlab ketish foydadan holi bo‘lmaydi.

Obraz badiiylikni asosini tashkil etib, unga adabiyot, shu jumladan san’atning barcha turlarida voqelikni aks ettiruvchi, badiiy taqiq etuvchi vosita sifatida qaraladi.

“Badiiy obraz – bu badiiy ijodning umumiy kategoriyasi: estetik ta’sir qiluvchi obyektlarni yaratish orqali san’atga xos bo‘lgan hayotni takrorlash, talqin qilish va o‘zlashtirish shakli. Obraz deganda ko‘pincha badiiy yaxlitlikning elementi yoki bo‘lagi, odatda mustaqil hayot va mazmunga ega bo‘lgan parcha tushuniladi. Badiiy obraz tafakkurning alohida shakligina emas, u tafakkur orqali vujudga keladigan voqelik obrazidir.”[1,39] Ushbu atamaga adabiyotshunos olimlar turli xil ta’rif berganlar. Masalan, davlat va jamoat arbobi, o‘zbek adabiyotshunos olimi Izzat Sulton obrazga quyidagicha ta’riflar beradi: “Obraz – inson hayotining aniq va ayni zamonda umumlashgan manzarasi, suvratidir.”[2, 89]“Obraz insonning tipiklashgan va individuallashtirilgan tasviri”[2, 103]. Filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Sarimsoqov obrazga ijodkor shaxsning aqliy va hissiy idrokidan o‘tgan voqelik parchasi deya ta’rif bergan.

Keltirilgan iqtiboslardan umumiy xulosa qilib obrazni ijodkorning aqliy va hissiy idrokidagi insonning ma’lum zamondagi aniq, umumlashgan va individuallashtirilgan tasviri deyish mumkin.

“Obraz” so‘zining etimologiyasiga nazar tashlaganimizda Bahodir Sarimsoqovning “Badiiylik asoslari va mezonlari” asaridagi obraz atamasining paydo bo‘lishi xususidagi turli talqinlarning tanqidiy tahlilini o‘rinli deb topdik. [3,7] Chindan ham “obraz” so‘zi “Adabiyot nazariyasi”[4]da keltirilgan M.Fasmer [5,106] talqiniga asoslangan T.Rasulovning va uning fikrlarini yoqlagan H.Karimov risolasida qo‘llangan etimologik izohga qaraganda rus yozuvchisi, etnografi va

leksikografi V.I.Dalning fikrlari [6,618] asosliroqdir. Ya'ni biz "obraz" so'zini yo'nmoq va kesmon ma'nolarini beruvchi "рЪЗИТЬ", "обрезать" so'zidan emas paydo qilmoq, tasvirlamoq degan ma'nolarni ifodalovchi «разить», «образить» [3,8] so'zlaridan olinganiga qo'shilamiz.

Endi bolalar adabiyotidagi eng ko'p qo'llangan obraz – "bola" obraziga urg'u bersak. Ushbu obrazini o'rganishga XIX asr oxirlarida urg'u berildi. XVII asrgacha bolalar jamiyatning ko'zga tashlanmagan qatlami sifatida yashab kelgan. [7,80] Fransuz tarixchisi Filipp Aryes XVII asrga kelibgina Yevropa jamiyati ijtimoiy tabaqalanishning murakkab jarayonining bir qismi sifatida bolalikka shakl berdi deb ta'kidlaydi.[8] Bolalar adabiyotidagi ushbu obraz keng qamrovli bo'lib, bolalar ruhiy olamidagi o'y-fikrlari, his va kechinmalari va orzu-istaklarini qamrab olgan bolalarning tipiklashgan tasviri.

Bola obrazi uzoq vaqtdan beri o'zbek va jahon adabiyotida asosiy mavzulardan biri bo'lib kelgan. O'zbek adabiyotshunoslari uni turlicha tadqiq qilishgan, obrazning tadrijiy takomili, geneziga bag'ishlangan tadqiqotlar hamda qiyosiy asbektida ham tahlilga tortilgan ishlar mavjud. Ulardan R.Barakayev, A.Qosimov, S.Babayeva, R.Umurzakov dissertatsiyalari va monografiyalarida, A.Qayumov, L.Jalilov, S.Xo'jayev, A.Zaripov, R.Tulabayevaning maqola va tezislarida ushbu obrazni tadqiqot obyekti sifatida ko'rishimiz mumkin. Rus adabiyotshunoslari orasida ham bu mavzu yuzasida qilingan tadqiqotlar talaygina. Shu jumladan I.N. Arzamastsevaning doktorlik dissertatsiyasi, N.A. Dvoryashina, L.N.Savina, N.G.Bochaeva, V.Ya.Zimin, A.V.Korotkixning nomzodlik dissertatsiyalarini keltirib o'tish mumkin.

Yuqorida ta'kidlangan ilmiy ishlardan "bola" obrazi uzoq vaqtdan beri o'zbek va jahon adabiyotida asosiy mavzulardan biri bo'lib kelganligi hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi ko'rishimiz mumkin. "Biologiya ilmidagi evalyutsion ta'limot badiiy adabiyotdagi bola obraziga ham daxldor... Bolalikning badiiy

makonga chiqishi poetik ijodiyotning boshlanishi kabi qorong‘u, tilning o‘zi yaratilgan tarixdan ilgarigi davrlar qa’rida yo‘qolib ketadi. Qadimdan shakllanib bo‘lgan va faqatgina o‘tmishning bir qismi sifatida qolgan bolalik kelajakka intiladi, lekin o‘ziga qaytishning jozibasini saqlab qoladi”.[9,187] Bolalik va “bola” obraziga berilgan ushbu ta’rif naqadar to‘g‘ri ekanligini bolalar adabiyotidagi ushbu obrazni o‘rganishga qaratilgan ishlarni tahlil qilish orqali ko‘rishimiz mumkin. Chindan ham, u adabiyotga qachon va qanday kirib kelgani noma’lum, ammo tarixiy ildizlari ko‘zga tashlanadi. Hatto, Qur’oni Karimning “Inson” surasida “Jannat ahli ustida hech qarimaydigan, mangu yosh bolalar xizmat qilib turishlarini, ularning go‘zalliklari, ranglarining tiniqligi va yuzlarining nurliligidan sochilib yuborilgan gavharlarga qiyos bo‘lishi”ni aytiladi. Ushbu musulmonlarning muqaddas kitobida ham bola obrazi, bolalarning beg‘uborligi, go‘zalligi kabi fazilatlari keltiriladi. Bolalar adabiyoti tarixini ham izchil ko‘zdan kechirar ekanmiz xalq og‘zaki ijodning ayrim janrlari, masalan, ko‘pchilik ertaklarda ham bosh qahramon sifatida bola obrazini uchratishimiz mumkin. Folklor namunalarida u favqulotda mo‘jizaviy yoki ezgu fazilatlar sohibi sifatida gavdalantirib, voqealar shu asosda quriladi. “No‘xotvoy”, “Boshmaldoq”, “Quloqboy”, “Bahodir tabib”, “Handalak polvon”, “Sirli shamchiroq”, “Hakim baliqchining o‘g‘li”, “Quyosh yerning pahlavoni”, “Zumrad va Qimmat”, “Yoriltosh” kabi ertaklar shular jumlasidandir. Jahon adabiyotidagi ertaklarda ham bola-qahramonlar talaygina (Grek ertagi “Aka va singil”, Nepal ertagi “Dhon Cholecha”, Shotland ertagi “Qiz va o‘lik”, nemis ertagi “Hansel va Gretel”, ingliz ertaklari “Kichik buzoqcha”, “Kichkina cho‘loq shahzoda va uning sayohatchi plashi”, Daniya ertagi “Gugurt sotuvchi qizaloq”). O‘zbek mumtoz adabiyotda ham “bola” obraziga murojaatlarni ko‘rish mumkin. Masalan, Alisher Navoiy asarlarida bolalalik tasviri, bola obrazi “atfol”, “bola”, “sig‘ar”, “tifl”, “yigitlig‘”, “yoshlig‘”, “shabob”, so‘zlari bilan ifodalanadi. Navoiy asarlarida bola obrazini bolalar psixologiyasi va xarakteriga tayanib, o‘z bolaligini hamda qahramonlari bolaligini mumtoz va folklor ananalariga monand kichikligidan yigitlikka qadar xronologik usulda tasvirlaydi.

Yuqorida “bola” obrazi, ung dolzarbligi, ahamiyati, o‘rganilganlik darajasi haqida so‘z yuritdik. “Bola” obrazi takomili va tadqiqotlarda ochib berilgan xususiyatlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tdik va ushbu ma’lumotlar bizga hali yetarlicha o‘rganilmagan ayrim masalalarni aniqlashimizga yordam berdi:

- Bolalar adabiyotidagi bola obrazi tasviriga madaniy xilma-xillikning ta’siri;
- Jamiyatda bola obrazi orqali bolalar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda adabiyotning o‘rni;
- Ijtimoiy-siyosiy sharoitlarning o‘zgaruvchanligining bolalar adabiyotidagi bola obraziga ta’siri;
- Bolalalik davrining turli tomonlari va salbiy kechmishlari(masalan, yetimlik, og‘ir betoblik, bolalar mehnati)ni bolalar adabiyotida aks etishi va ushbu asarlardagi bola obrazining bolalar ruhiyatiga ta’siri;
- Zamonaviy bolalar adabiyotida zamonaviy texnologiyalar va ommaviy axborot vositalarining bola obrazini namoyon qilishdagi ta’siri.

•

Xulosa qilib, aytish mumkinki, bola obrazi bolalar adabiyotida barcha zamonlarda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan dolzarb mavzulardan biri bo‘lib, uning ildizi o‘tmishga borib taqaladi. Ushbu obrazni adabiyotshunos olimlar atroflicha o‘rganib, tadrijiy takomili, genezesi tahlil qilib, psixologik-analitik jihatlariga ham e’tibor qarata boshlashgan bo‘lsada, bola obrazni qiyosiy kontekstda tadqiq etish va o‘zgaruvchan ijtimoiy-siyosiy sharoitlar hamda zamonaviy axborot texnologiya vositalarining obrazning namoyon bo‘lishida va uning bola ruhiyatiga ta’sirini o‘rganishdagi muammolari hali ham ochiq qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adilova, F. Xayriddin Sulton qissalarida milliy ruh va obrazlar poetikasi. O‘zbekiston: til va madaniyat. Adabiyotshunoslik, 2(2), 37-46. - 2023
2. Sulton, I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi. – 2005
3. Sarimsoqov, B. Badiiylik asoslari va mezonlari. Toshkent: Fan. – 2004
4. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. II jild. Toshkent: Fan. – 1979
5. Макс, Ф. Этимолгический словарь русского языка. В четырёх томах. (изд. 2). Москва: Прогресс. – 1987
6. Владимир, Д. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Русский язык. - 1981
7. Michael O.Tunnel, James S.Jacobs. The Origins and History of American Children’s Literature. The Reading Teacher, 67(2), 80-81. - 2013
8. Aries, P. Centuries of Childhood. New York: Alfred A. Knopf. – 1962
9. Umurzakov, R. Mumtoz adabiyotda bola obrazi va davr ruhi. FarDU. Ilmiy xabarlar, 187-190. – 2020